

Stam Sijst der Corporaals en

Charge	N ^o Naam en Tennaam	Van aan	tot Dienst geveeren	Van aan	tot Dienst geveeren	Lengte der Lijff Lijffte			Geboorte Plaats	
						Voet	Elck Lijff	Elck Lijff		
315	Lares Christiaan Mertel	24. April	10. October	1802	10 maanden	1800	5	3	16	Dun Berg
316	Jan van der Swart	g. Schiedam	g. Rotterdam	1802	9 maanden	1800	5	7	2	Katwijk van der Ayre
317	Jan Kerst	24. April	10. October	1800	9 maanden	1800	5	2	16	Sijmegen
318	Conraad Hendrik	24. April	10. October	1800	9 maanden	1800	5	3	16	Sijmegen
319	Johan van Conrad	5. April	10. October	1800	9 maanden	1800	5	3	16	Dun Berg
320	Onders Brigman	5. April	10. October	1800	7 maanden	1800	5	2	2	Dun Berg
321	Tobias Braxhoofden	10. April	10. October	1800	6 maanden	1810	5	1	2	16 Blas

Niet dom,
alleen maar
arm

Het begon als een eenvoudig genealogisch familieonderzoek en groeide uit tot een bestseller. In *Het Pauperparadijs* gaat Suzanna Jansen op zoek naar de geschiedenis van haar familie.

Aan de hand van archiefstukken, onder meer uit het Nationaal Archief, reconstrueert ze hoe het de vijf generaties voor haar is vergaan. Het boek biedt tegelijk een schrijnend beeld van de geschiedenis van de Nederlandse onderklasse.

Op een zondagmiddag hielp Suzanna Jansen haar ouders met het opruimen van de zolder. In een doos met oude documenten vond ze een bidprentje van iemand waarvan ze nog nooit had gehoord: Helena Gijben. Het bleek haar overgrootmoeder te zijn. De tekst op het bidprentje wees op een leven van armoede en veel zorgen. Er stond dat Helena was geboren in Norg bij Assen. Nieuwsgierig ging Jansen op onderzoek uit. Ze ontdekte dat Helena niet in het dorp Norg ter wereld was gekomen, maar er vlakbij in het Derde Gesticht in Veenhuizen, destijds een bedelaarskolonie. Dat gegeven paste niet bij de familieoverlevering. 'In onze familie werden verhalen verteld waarvan niemand het waarheidsgehalte kende,' zegt Jansen. 'Zo zou er sprake zijn geweest van een voorname afkomst, een omstreden huwelijk tussen een protestant en een katholiek, en van een misgelopen erfenis. Het idee bestond dat de familie niet arm had hoeven zijn. Deze verhalen dienden als uitgangspunt voor mijn onderzoek, maar bleken niet te kloppen.'

Jansen vond de waarheid in de archieven en die bleek aanzienlijk minder romantisch. Haar familie was nooit rijk geweest, integendeel. Haar voorouders waren zo arm dat ze drie generaties op rij in Veenhuizen hadden gewoond en ook daarna een leven aan de onderkant van de maatschappij hadden geleid. Haar voorvader Tobias Braxhoofden, een sergeant die niet meer

kon vechten, kreeg in 1828 een aanstelling als bewaker in Veenhuizen. De reis van het gezin Braxhoofden van Den Haag naar Veenhuizen laat meteen zien hoe groot de overgang moet zijn geweest: de tocht duurde dagen. De familie ging eerst met de trekschuit naar Amsterdam, vandaar per boot via de Zuiderzee naar Meppel en toen weer per trekschuit naar Veenhuizen.

Dat was destijds geen strafinrichting zoals tegenwoordig, maar een oord waar werd geprobeerd de armen te helpen en te verheffen. De oprichter van Veenhuizen, generaal Johannes van den Bosch, was een uitermate ambitieus en bevlogen man. Hij wilde de armen uit de steden leren werken op het platteland. Daar zouden ze onder invloed van de frisse lucht, gezonde arbeid en onderwijs zedelijk op een hoger niveau worden getild. Maar zijn idealen bleken te duur. Bovendien hadden veel armen helemaal geen zin om in de uithoek Veenhuizen te wonen. De opzet van de kolonie werd in de loop der jaren voortdurend aangepast. Maar wat de autoriteiten ook probeerden, het lukte niet de armen te heropvoeden.

Jansen beschrijft hoe zwaar en vernederend het er was. De bewoners leden honger, leefden onder onhygiënische omstandigheden, hadden schurft en kregen te maken met een besmettelijke oogziekte. Het bewakersgezin had het waarschijnlijk wel iets beter dan de gewone bewoners, maar leidde ook een hard bestaan. Geleidelijk werd Veenhuizen een plaats waar hopeloze gevallen werden opgeborgen. In 1859 werd het een rijkswerkinrichting voor landlopers.

Intrieste foto's

Cato, de dochter van Tobias, trouwde een jongen die ook met zijn familie naar Veenhuizen was gekomen. Maar deze familie behoorde tot de bewaakten in plaats van de bewakers en daarmee daalde Cato verder op de sociale ladder. De jonggehuwden waagden even de stap buiten de poorten, maar binnen een jaar waren ze terug. Pas in 1861 liet Cato Veenhuizen definitief achter zich. Ze was inmiddels 47 jaar en stond er alleen voor met zes kinderen. Het gezin verhuisde naar Amsterdam en leefde er nog steeds in armoede. De grote kinderen gingen werken, de kleintjes hielpen mee zodra ze konden. Ze woonden afwisselend in kelderwoningen of op halve etages. Jansen vermoedt dat Cato haar kinderen inprentte nooit te vertellen dat ze uit Veenhuizen kwamen, want in de documenten noemen haar kinderen telkens een andere geboorteplaats. →

Inventaris van de Stamboeken, Naamlijsten, Conduite- en Pensioenstaten van Officieren, onderofficieren en Minderen der Landmacht, ca. 1795-1813, 2.01.15, inv.nr. 8

Militair stamboek uit 1803 met de inschrijving van Tobias Braxhoofden (1785-1844), voorvader van Suzanna Jansen.

Het verleden werd zo in nevelen gehuld en op den duur wist niemand meer hoe het echt zat.

Uiteindelijk kwam in 1900 ook Harmen, de overgrootvader van Jansen, in Veenhuizen terecht. Na een crisis had hij vrouw en kinderen verlaten. Hij werd opgepakt wegens landloperij en tot drie jaar in de rijkswerkinrichting veroordeeld. Zo belaste hij de familie opnieuw. Suzanna Jansen vond zijn signalementkaart terug in het Drents Archief met daarop twee intriester foto's. Op de kaart staan ook uitvoerig fysieke kenmerken genoteerd als de lengte van zijn pink en onderarm, de aanhechting van zijn oren en de diepte van zijn neuswortel. Daaruit sprak de wetenschappelijke opvatting van die tijd dat de aard van een mens viel af te lezen aan zijn uiterlijk.

De dochter van Harmen trouwde met een alcoholist, die voortdurend problemen veroorzaakte. Hij verduisterde geld bij het bedrijf waar hij werkte. Het gezin moest regelmatig een beroep doen op de steun. Jansen vond een dik dossier van haar grootouders met details over hun beroerde financiën en het onverstandige gedrag van haar opa. 'Dat was heel heftig om te lezen.'

Onverwachte vondsten

Van alle personages maakte Jansen een profiel op basis van geboorte- en sterftedata, het aantal kinderen dat ze kregen en de adressen waar ze woonden. Daarvoor moest ze informatie uit

verschillende archieven combineren. 'Soms zag ik dat ze in een periode veel waren verhuisd, veel kinderen hadden gekregen en veel kinderen hadden verloren. Dan vermoedde ik dat het een slechte periode was geweest met waarschijnlijk financiële problemen.' Met deze gegevens bezocht ze alle plaatsen waar een bepaalde voorouder had gewoond, en leefde zich in als een acteur die zich voorbereidt op zijn rol. De lezer loopt met haar mee langs oude grachten, bezoekt wat over is van Veenhuizen en dwaalt ook over de begraafplaats waar zestien van haar voorouders begraven liggen. 'Je krijgt zo het gevoel dat je een persoon leert kennen. Maar ik ben hun gedachten niet gaan invullen. Ik heb me bij het schrijven van het boek aan de feiten gehouden en controleerbaar gewerkt.'

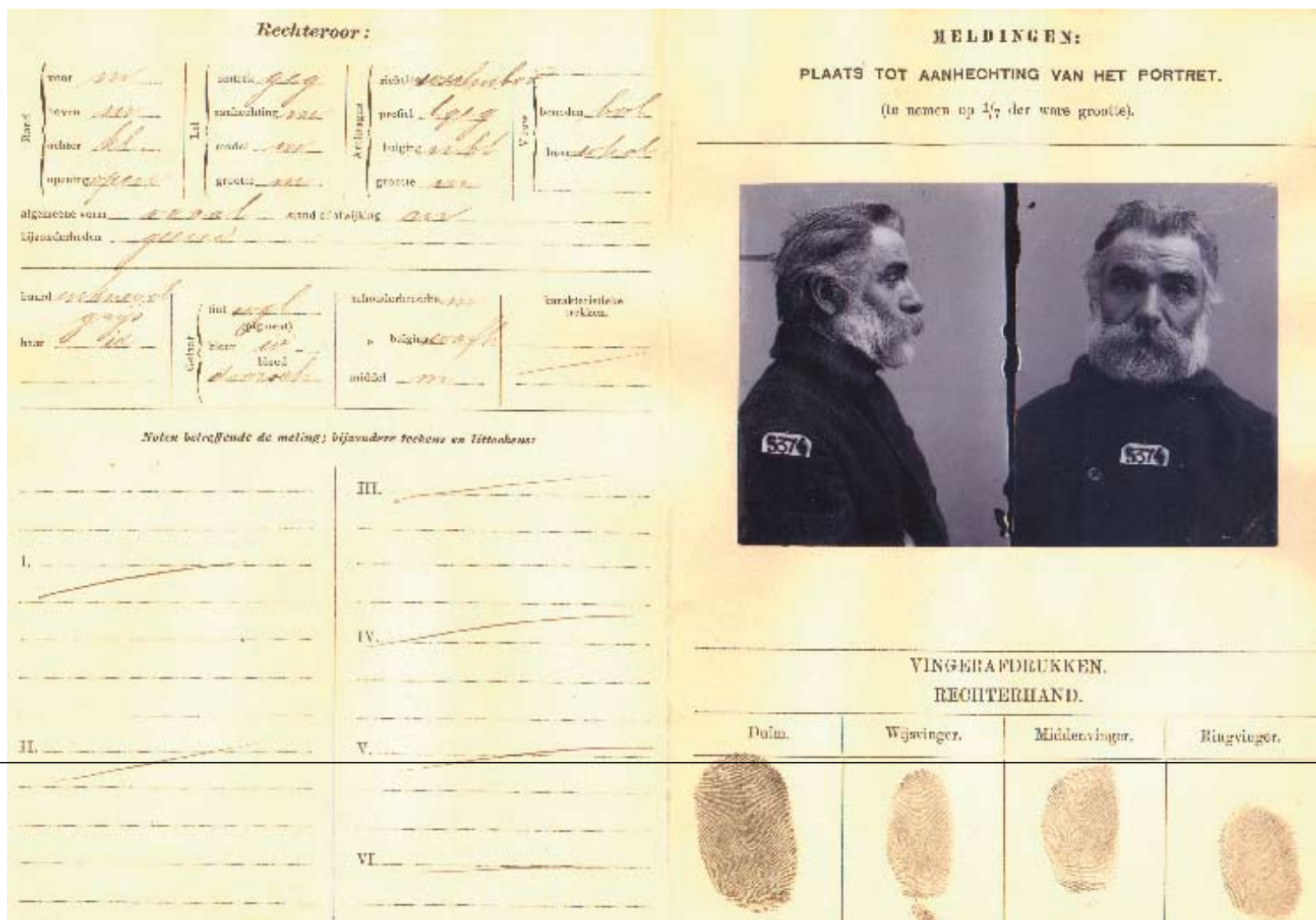
Jansen deed onverwachte vondsten. 'In het Nationaal Archief ontdekte ik in een militair stamboek uit 1803 de inschrijving van Tobias Braxhoofden. Daarin stond precies hoe hij eruit zag.' Ze pakt een kopie van het stamboek erbij. Er staat: 'Signalement: zwart hair, bruijne ogen, zwarte wenkbrauwen, tamelijke neus en mond, ronde kin, blozend en glad van wezen. Lengte op kousen: 5 voet, 1 duym, 2 streek.'

Het kostte Jansen de nodige moeite om uit te vinden hoe lang Tobias op dat moment precies was. Uiteindelijk boden medewerkers van het Legermuseum in Delft uitkomst: zij rekenden

volgens de eenheden van die tijd uit dat hij ongeveer 1.60 m was. 'Hij was op dat moment zestien jaar en nog niet helemaal volgroeid. In het bevolkingsregister van 1810 vond ik weer een beschrijving van hem terug. Zijn blozende wangen en ronde kin waren uitgegroeid tot een spits gezicht. Hij was magerder geworden en vijftien centimeter langer. Je ziet hem volwassen worden. Ik vind het geweldig dat ik een beeld van hem heb gekregen. Niemand die nu leeft heeft hem ooit gezien, maar hier staat het. Dat is de fantastische waarde van archieven.'

Privacybescherming

Suzanna Jansen had toen ze aan het boek begon, nooit archiefonderzoek gedaan. Ze volgde oorspronkelijk een dansopleiding, maar raakte geblesseerd en rolde na wat omwegen de journalistiek in. 'Ik heb met archieven leren werken door het te doen. Ik ben heel naïef begonnen. Ik wilde iets weten over mijn grootouders en belde het bevolkingsregister. Daar zeiden ze dat ik maar een brief moest sturen, vervolgens kreeg ik bericht dat ik bij het gemeentearchief moest zijn. Ik was zo'n klant die steeds iets vroeg. Maar ik werd in alle archieven goed geholpen. Ik heb veel te danken aan de adviezen van de studiezaalmedewerkers. Aanvankelijk was ik alleen uit persoonlijke belangstelling op zoek naar genealogische informatie, tot ik me

realiseerde dat ik een onderwerp voor een boek te pakken had. Toen ben ik de lijn van verschillende personages teruggaan volgen. Ik heb ieder spoor nagevolgd tot de bronnen waren uitgeput. Het was verslavend om te doen.'

Ze bezocht een stuk of twintig archieven. 'Over het algemeen mocht ik alles inzien wat ik wilde, al werd het moeilijker naarmate ik dichterbij het heden kwam. Ik heb uiteindelijk alleen geen toestemming gekregen om het archief van de zusters van de Goede Herder te bekijken. Mijn oma zat als meisje enige tijd in een klooster. Ik wilde graag weten hoe ze daar was beland, maar de moeder-overste wil niet meewerken. Officieel mag ik de stukken over vijftig jaar inzien. Maar dan ben ik 93! Ik hoop dat het me toch eerder lukt. Ik vind dit een voorbeeld van overtrokken privacy-bescherming. Ze proberen mijn oma tegen mij te beschermen, terwijl ik gewoon wil laten zien hoe de feiten lagen.'

'Ik heb gezorgd dat familieleden die nog leven en hun nazaten anoniem blijven. Ik heb een familienaam en twee voornamen gewijzigd. Ik heb alleen gegevens gepubliceerd die bijdragen aan het verhaal. Tijdens het onderzoek heb ik mijn ouders, die nu in de tachtig zijn, op de hoogte gehouden. In de fase van de drukproeven heb ik hun de tekst laten lezen. Naar aanleiding van hun reacties heb ik twee formuleringen aangepast die pijnlijk voor ze waren, zonder de inhoud te veranderen. Het was zwaar om aan dit boek te werken. Ik schrijf openlijk over de armoede van mijn voorouders, terwijl mijn oma een leven lang bezig is geweest verborgen te houden hoe arm ze was. Maar ik vond het verhaal te belangrijk.'

Via de geschiedenis van deze ene familie ontstaat een veel breder beeld van de onderklasse. 'Ik wil laten zien hoe de erfelijkheid van armoede werkt. Hoe armoede van generatie op generatie is doorgegeven. De politiek heeft voortdurend geprobeerd er vat op te krijgen. Je ziet in de 150 jaar die ik beschrijf slingerbewegingen. Nu eens worden armen zielig gevonden en overheerst de empathie. Dan weer vindt men dat ze moeten worden aangepakt. Op het ogenblik zijn we weer in een strenge periode. Kijk maar naar de roep om opvoedkampen voor onaangepaste jongeren.'

Uit het boek blijkt dat er geen definitieve oplossing bestaat voor de armoede van de onderklasse. Al vindt Jansen dat beslist geen reden om het op te geven. 'Je ziet dat armoede niet perse een kwestie van eigen schuld is en ook hoe verschrikkelijk schadelijk het is mensen een etiket van onvermogen op te plakken.'

Mentale erfenis

Als motto van haar boek koos Jansen een citaat van de Turkse schrijver Orhan Pamuk: 'We zijn niet dom, alleen maar arm. (...) Dat is altijd door elkaar gehaald.' Volgens Jansen geldt deze observatie nog altijd. 'Het is een actueel boek, ook al speelt het niet in deze tijd. Ik merk aan lezers dat ze zich erin herkennen, ik krijg nog iedere dag reacties. Dit is het verhaal van heel veel mensen. Lezers zien hun eigen geschiedenis of die van hun familie erin beschreven. Het idee bestaat, dat iedereen in deze samenleving op basis van intelligentie het niveau kan bereiken dat hij in zich heeft. Dat geldt ook voor een grote groep, maar er zijn nog steeds mensen die er buiten vallen. Als je wordt geboren in een achterstandsgezin heb je minder kansen. Omdat op school minder van je wordt verwacht, maar ook omdat je gaat denken dat veel zaken niet voor je zijn weggelegd. De buitenwereld geeft aan dat je er niet bijhoort en dat verinnerlijk je. Ik herken dat zelf ook. Pas door het boek te schrijven, heb ik helemaal kunnen afrekenen met die mentale erfenis.'

Zelf behoort Jansen tot de eerste generatie van haar familie die de sprong naar de andere wereld maakte. 'Maar dat ging niet zo maar,' vertelt ze. 'De Engelsen kennen het gezegde *it takes three generations to raise a gentleman* en dat gold ook voor ons. De eerste stap werd gezet door mijn oma die ondanks haar armoede het lef had een

paar kinderen, waaronder mijn moeder, naar de mulo te sturen. Mijn moeder had het geluk dat ze na de oorlog trouwde met een man uit een stabiel gezin en dat in die tijd de standenmaatschappij minder star werd.'

In 1977 wees de Citotoets uit dat Suzanna naar het vwo kon. Maar de schooljuffrouw vond haar net als haar vier oudere zussen een typisch 'mavo-klantje'. Haar ouders hadden inmiddels ontdekt dat haar zussen prima konden leren en naar een te laag schooltype waren verwezen. Na enige aarzeling, het was voor hen een grote stap om tegen het schoolgezag in te gaan, besloten ze zich niet neer te leggen bij het schooladvies. Ze stuurden Suzanna naar een havo/vwo-brugklas. 'Het feit dat mijn ouders zich verzetten tegen de school was de beslissende stap,' meent zij achteraf. 'Ik beschouw dit als de ultieme emancipatie.'

Suzanna Jansen, *Het Pauperparadijs. Een familiegeschiedenis*. Balans, 2008, € 17,95. ISBN 979050188210.

Mirjam Janssen is historicus en freelance journalist.

Uniek landlopersarchief online

Volgens het CBS stammen ruim een miljoen Nederlanders af van de paupers uit de negentiende-eeuwse armenkolonies. Geïnteresseerden kunnen nagaan of dat ook voor hen geldt via een unieke database van het Drents Archief. Via de genealogische site www.drenlias.nl zijn namen en signalementkaarten met foto's van de armen en de landlopers te vinden.

De database bestrijkt de periode van 1818 tot 1921 en bevat 74.000 namen van kolonisten in de 'dwangkolonies' (Veenhuizen en De Ommerschans) en de 'vrije kolonies' (Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord). Daarnaast zijn er 5.600 signalementkaarten terug te vinden met foto's en beschrijvingen van landlopers en bedelaars die tussen 1896 en 1901 tot Veenhuizen werden veroordeeld. De database wordt later met meer gegevens uitgebreid.

Wie zijn voorouders terugvindt, is in goed gezelschap. Ook Ruud Lubbers, Geert Mak, Alexander Pechtold, Jeltje van Nieuwenhoven, Thea Beckmann, Anton Pieck en Bert Haanstra blijken van 'paupers uit Veenhuizen' af te stammen.